

“рускоміровського” виміру. Якщо суб’єкти, що перебувають в українській дійсності й зацікавлені у збереженні “українського світу” спрямовують свою допомогу на перші чотири вектори, то “глобальні” та “рускоміровські” суб’єкти – на 5, 4, 3.

10. Від того, у якому вимірі (“глобальний”, “рускоміровський”, “українська дійсність”) знаходиться керівний центр церковної інституції, значно залежить її офіційна риторика та діяльність. Якщо релігійна інституція знаходиться в українській дійсності, але її керівний центр дистанційований від конкретики українського контексту й має на меті власні стратегічні цілі, може бути знехтуваним не лише “втілене життя” сучасної української дійсності та інтереси “українського світу”, але й інтереси цієї церковної інституції.
11. Українські громадяни не підтримуватимуть ті релігійні інституції, що не поділяють з ними української дійсності, не взаємодіють для збереження й розбудови українського світу.
12. Виконуючи духовно-світоглядну функцію церковна інституція має визначитись в своїй ідентичності враховуючи усі вищевказані зауваження, щоб уникнути ризиків та небезпек, які спіткатимуть тих, хто не узгоджує свої окремі інтереси з інтересами виміру, до якого належить, дійсності, у якій перебуває, суб’єктів, з якими співдіє.

Релігійний дискурс, що досягає своїм горизонтом богословсько-теологічних висот, відкриваючи таким чином людям доступ до Бога, розширюючи їхній світогляд цим додатковим параметром світорозуміння, має бути прочитуваним в певному контексті так, щоб не виривати людину з дійсності, а стати опертям у її життєдіяльності, ефективним знаряддям її свідомості для сприйняття подій і розуміння свого місця та ролі у конкретних обставинах.

Саме принагідна риторика та конкретна діяльність засвідчують, чиї інтереси застерігають та чийми агентами впливу на дійснісну ситуацію в Україні є ті чи інші персони й інституції. Бог, якщо він існує, створив дійсний світ, а не фальсифікований. Тому, з нашої точки зору, нехтувати дійсністю в угоду ідеалістичним чи міфологічно-ретроспективним ілюзіям те саме, що жертвувати втіленим життям, натхненням Богом, заради штучно створених на потребу земних влад симулякрів. Виконуючи свою духовно-світоглядну функцію в сучасній Україні церкви змушені балансувати на хисткій лівні самовизначення між різними рівнями світорозуміння та під натиском різних суб’єктів інтересів. Дай Бог не зірватись їм у прірву служіння приватним зискам та земним владам і не втратити своєї релігійної належності.

2.3 Людмила ФІЛИПОВИЧ. РЕЛІГІЙНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Анотації. Стаття присвячена проблемі релігійних ідентичностей, які активізувалися в сучасній Україні у зв’язку із кардинальними політичними і цивілізаційними викликами-зрушеннями, а тому потребують поглибленого вивчення.

Ключові слова: ідентичність, тожсамість, релігійна спільнота.

The article by **Liudmyla Fylypovych «Religious Identities in Ukraine: formulation of the problem»** is devoted to the problem of religious identities, which were activated in modern Ukraine in connection with radical political and civilizational challenges-shifts, and therefore they require deep study.

Keywords: identity, self-identity, religious community.

Актуальність. Традиційний академічний інтерес до теми релігійних ідентичностей в останні роки особливо актуалізувався. Питання визначення і самовизначення в релігії завжди цікавило науку. Але Україна стала ареною дещо неочікуваних скандалів в цій царині, що яскраво виявилось саме в майданний і постмайданний період. Такі критичні точки в історії, як масовий протест проти влади або війна між Україною і Росією, прискорили необхідність

культурно-цивілізаційного вибору громадян країни, коли потрібно швидко і усвідомлено відповісти на питання з ким або з чим ти себе ототожнюєш.

Крім сфери політики, історії, культури, мови, економіки та ін., в процес ідентифікації була активно задіяна і сфера релігії, яка тісно пов'язана і складно переплетена із згаданими. Виявилось, що немає прямої і однолінійної залежності чи збігу між консерватизмом, православністю, україномовністю, ринковістю, національністю і регіоном проживання. Серед кримсько-татарських мусульман чи російськомовних іудеїв немало українських націоналістів, які захищають незалежність України із зброєю в руках на фронті. Разом з тим серед православних україномовних українців Закарпаття та Буковини чимало прихильників москвофільства і «русского мира». Якщо ж припустити, що комунізм як вчення є світською релігією, то тут невідповідностей в умоглядній моделі «комуніст-російськомовний українець» ще більше.

Саме тому є потреба з'ясувати згадані колізії, віднайти причини такої ідентичної ласкутності чи ласкутної ідентичності сучасної України, більш менш докладно описати їх і спрогнозувати хід подій в найближчій перспективі. На це спрямовані пошуки науковців Відділення релігієзнавства, які у 2017-2018 роках мають намір визначитися в питаннях, які поставила їм сама дійсність.

Ступінь вивчення. Беручись до аналізу українських подій релігійного життя, релігієзнавці виходять з того, що при всій секуляризації західного суспільства науковий інтерес до релігії, до релігійної ідентичності там не зникає. Зарубіжні вчені докладно і детально обговорюють ці проблеми. Важливими джерелами по темі є напрацювання Р. Белла, П. Бергера, К. Гірца, Е. Гіденса, П. Гнатенка, І. Гофмана, Ж.-П. Віллема, В. Джеймса, Е. Дюркхайма, Е. Еріксона, Ч. Заковоротної, М. Козловця, Л. Леві-Брюля, В. Литвинова, Г. Люббе, Дж. Міда, С. Московічі, В. Павленка, К. Пламера, В. Попова, Т. Стефаненко, Ч. Тейлора, З. Фрейда, Е. Фромма, А. Шюца, С. Хантінгтона, К. Юнга та інших. Є певні досягнення і у вітчизняних вчених – істориків, етнологів, філософів та політологів. Завдання – акумулювати всі ці зусилля для концептуалізації явища.

До проблем релігійної ідентичності й ідентифікації українські релігієзнавці зверталися у контексті виконання інших тем, але побічно, або як результат трансформаційних процесів релігійної сфери, або як вихідний пункт у міжрелігійних конфліктах. Теоретичні та практичні аспекти проблеми релігійної ідентичності були предметом осмислення багатьох вчених, зокрема: А. Арістової, М. Бабія, В. Єленського, С. Здіорука, В. Климова, І.Клімук, А. Колодного, О. Козловського, М. Мариновича, І. Папаяні, О. Сагана, Л. Филипович, М. Черенкова, В. Шевченка, П. Яроцького, які частково і складають той колектив, силами якого в ближні роки й буде осмислюватися феномен релігійної ідентичності. Згадані автори часто розмірковували при написанні окремих статей над природою, постанням релігійних ідентичностей, але із-за безмежного дослідницького поля не мали змоги докладно зупинитися на питаннях релігійної ідентифікації. Певні аспекти досліджуваної теми релігієзнавці оприсутнили в деяких працях⁴¹.

Безумовно, треба передбачити залучення релігійних джерел, оскільки теологічні підходи осмислення релігійної ідентичності відрізняються від наукового осягнення даного феномена, але можуть доповнити картину наукових уявлень. Враховуючи, що релігійна ідентичність розглядається лише в рамках конфесійного самовизначення індивіда, очікується що сутність конфесійного розуміння релігійної ідентичності розкривається в протиставленні своєї істинної релігійної ідентичності на противагу іншим ідентичностям, що сприймаються як неістинні. Релігійна ідентичність розуміється як конфесійна, де обов'язковим елементом є співвіднесення себе з визначеною конфесією, слідування релігійній традиції та виконання обрядів. Важливий аспект в осмисленні релігійної ідентичності теологами полягає в трактуванні її лише як церковної, з позицій власної релігійної спільноти.

⁴¹ Див.: Релігієзнавчий словник (К., 1996), Релігієзнавство: предмет, структура, методологія (К., 1996), Релігія-світ-Україна (В 3-х книгах. -К., 2010-2012), «Русский мир» Кирила не для України (К., 2014), Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка (К., 2014) тощо.

Основний виклад теми статті . Незважаючи на відсутність у науковій та теологічній парадигмі однозначного розуміння релігійної ідентичності, автори виходитимуть з того, що релігійна ідентичність - це складний полірівневий та поліфункціональний феномен, сутність якого полягає в конструюванні системи релігійних цінностей, які можуть бути сформовані самостійно на основі доступних релігійних уявлень або бути запропонованими особистості конфесією та повністю або частково прийнятними, усвідомленими чи неусвідомленими нею, відтворюватися і виражатися в різних її релігійних практиках. В такому разі релігійна ідентичність проявляється в співвіднесеності з такою системою уявлень, які визначають буття індивіда на індивідуальному та колективному рівні. На відміну від наукових підходів, зміст і сутність релігійної ідентичності у теологічних трактуваннях розкривається лише через постулати, які проповідує та чи інша релігія у зверненні людини до Бога. Відтак, з богословських позицій релігійна ідентичність розуміється лише як конфесійна чи церковна, де обов'язковим елементом є співвіднесення себе з визначеною конфесією, слідування релігійній традиції та виконання обрядів.

Автори нової дослідницької теми прагнуть визначити структуру релігійної ідентичності та виокремити її основні складові (компоненти), до яких на індивідуальному рівні належить віра в надприродне; комплекс релігійних ідей і переконань про світ в цілому та його окремі елементи; також система ідей, уявлень про роль і місце людини в світі, про можливості забезпечення їй потойбічного життя і зрештою безсмертя її душі. Релігійна ідентичність вірянина в її спільнотних проявах - конфесійна чи деномінаційна - включає в себе такі елементи, як релігійні знання, релігійні цінності та релігійну поведінку.

На відміну від поширених уявлень про вплив зовнішніх чинників на формування релігійної ідентичності, автори особливу увагу приділять процесам внутрішнього усвідомлення та осмислення віруючою особою своєї релігійної тожсамості. Релігійна ідентифікація має втратити будь-які негативні конотації як нав'язаного кимось ззовні процесу і повернуто до його первинного значення.

При з'ясуванні факторів, що впливають на конструювання релігійної тожсамості, планується встановити кореляційний зв'язок між релігійною ідентичністю та належністю й активною включеністю людини в життя релігійної спільноти, розвести поняття релігійної і конфесійної ідентичності, визначити характерні ознаки однієї та іншої, довести, що формальна релігійна ідентичність формується у тих осіб, які рідко відвідують релігійну спільноту, богослужіння і не мають постійного досвіду в релігійних практиках. Потребує з'ясування й те, чи залежить релігійна ідентичність від рівня освіти і культури, чи пов'язана вона із пошануванням історичних традицій, що, власне, визначає цю релігійну ідентичність: знання релігійного віровчення, наявність інституцій, релігійна практика, досвід життя у відповідності до релігійних вимог. Важливим є й те, наскільки релігійна ідентичність потребує розвитку, презентації - внутрішньої і зовнішньої, представленості в масмедіа, в громадській думці, в системі державно-конфесійних і міжконфесійних відносин. Треба також визначити те, як релігійна ідентичність працює в міжрелігійних і міжнародних відносинах.

З'ясуванню підлягає питання, що зміцнює, а що послаблює й розмиває конфесійні межі релігійної ідентичності - в історії і нині. При дослідженні проблеми визначатиметься те, як на формування релігійної ідентичності впливають сучасні технології, зокрема соціальні мережі як один із нових каналів ЗМІ, чи дають вони більше мобільності особистості для конструювання мережевої релігійної ідентичності, яка може відображати повністю чи частково реальну релігійну ідентичність або ж навпаки - бути абсолютно відмінною від неї. Цікавим видається функціонування і роль позитивних релігійних стереотипів у гомогенізації релігійної спільноти і зміцненні конфесійної ідентичності особистості, громади. Важливо розібратися в тому, як негативні релігійні стереотипи щодо інших релігій впливають на проведення чітких демаркаційних ліній між своєю і чужою релігійною ідентичністю.

Виходячи з динамічної природи феномену релігійної ідентичності, визначатимуться її етапи, кожний з яких характеризується своїми рисами.

Україна ніколи не була моноконфесійною, на її території проживали різні етноси. Це створює підстави говорити про наявність тут чисельних етнорелігійних ідентичностей. Тобто

в своєму аналізі науковці мають вивчати не одну чи дві ідентифікаційні релігійні системи, а декілька. Крім того, процеси формування ідентичностей в межах українського та інших народів (поляків, євреїв, німців, греків, татар, росіян тощо) виявилися надто складними, спричиненими різними факторами. Серед останніх особлива роль належить політичним чинникам, зокрема багатолітній відсутності власної держави, пануванням чужих політичних сил, соціальним, культурним, мовним та ментальним приниженням титульної нації в її історії. Роль релігії тут виявилася різною. Десь вона спряла консолідації нації і розвитку її релігійної ідентичності, а десь – всяк розмивала (аж до знищення) етнорелігійну специфіку народів. Історично Україна неодноразово опинялася на розламі культурно-цивілізаційних світів, в рамках яких шукала свою ідентичність, не завжди синхронізуючись з історичним поступом людства.

На момент постановня незалежною державою Україна підійшла із майже зруйнованою релігійною ідентичністю, яка частково збереглась лише в Західній Україні. Тому постало питання чи відроджувати дорадянську, чи зберігати хвору наявну, а чи ж формувати нову ідентичність. Перебіг подій із самовизначенням окремих народів в різних частинах світу показав, що релігійна ідентичність – це не статична сукупність елементів, а динамічна система, яка конструюється індивідами і спільнотами. Будучи складним, багатосистемним, поліфункціональним феноменом, релігійна ідентичність змінюється як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях. Тому так важливо виявити і проаналізувати фактори, що зумовлюють і впливають на зазначені процеси, розкрити структуру релігійної ідентичності, з'ясувати сутність та етапи її формування в різних її конфесійних виявах і у різних народів.

Переосмислюючи складні й неоднозначні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, і шукаючи нові ідентичності, українці мають брати до уваги принципово нові історичні обставини. В сфері релігійного життя – це зростання релігійності, поява нових і актуалізація історичних релігій, що призвело до з'яви чисельних релігійних ідентичностей. Втрачений історичними і не набутий новими релігіями досвід у формуванні релігійної ідентичності у всій її повноті заважає розвитку релігій, духовності, культури українського народу. Відсутність можливості формувати власну релігійну ідентичність в силу жорсткого відокремлення церкви від держави і школи від церкви, заборони на релігійну діяльність стали викликом для релігійних організацій, які отримали сильну травму і досі не можуть звільнитися від залежницьких синдромів тоталітарної доби. В кращому становищі опинилися Церкви, які, перебуваючи в умовах переслідувань за віру в радянські часи, частково зберегли свою ідентичність, щодня обмежено відтворюючи її. Непросто формувати релігійну ідентичність тим релігіям, які недавно з'явилися в релігійному ландшафті України, оскільки вони відчувають не тільки конкуренцію з іншими релігіями, але й переживають внутрірелігійні конфлікти.

Крім того, нинішні процеси десекуляризації і клерикалізації висувають нові вимоги перед релігійними організаціями у формуванні релігійної ідентичності.

Релігійна ідентичність формується в різних історичних умовах. Від них залежать її характеристики. Сьогодні одним із домінуючих чинників процесу становлення і формування релігійної ідентичності сучасного українця постають наявні загалом толерантні в Україні міжконфесійні відносини. Релігійна ідентичність взаємопов'язана із ступенем, рівнем та характером міжконфесійних протистоянь: релігійна ідентичність окремих особистостей може підсилювати чи загострювати існуючі міжконфесійні конфлікти або ж навіть постати каталізатором їх появи; водночас міжконфесійні суперечки можуть стати чинником з'яви позаінституційної релігійної ідентичності.

Однак релігійна толерантність в процесі формування релігійної ідентичності відіграє неоднозначну роль. Вона призводить як до позитивних (утвердження власної релігійної ідентичності через взаємопорозуміння та взаємоповагу у ставленні до інших конфесій), так і негативних наслідків. Основними рисами останніх є незавершеність, розмитість, синкретизм у формуванні ідентичності, множинність її форм.

Необхідною умовою співіснування різноконфесійних ідентичностей є діалог, який свідчить про рівень самоусвідомлення особою своєї власної релігійної ідентичності, а також

визначає характер релігійної тожсамості як на індивідуальному, так і на спільнотному рівнях. Нашим дослідженням буде доведено, що діалог різноконфесійних ідентичностей сприяє: по-перше, толерантизації міжконфесійних відносин; по-друге, дозволяє уникнути зацикленості на єдиноістинності і замкнутості у віроповідній увазі на власній конфесії, призводить до розширення власного релігійного кругозору, а також до розуміння унікальності та цінності власної конфесійної ідентичності лише на своєму особистісному рівні; по-третє, в силу цих обставин виникає невпевненість людини у єдиноістинності власного релігійного вибору, що може слугувати причиною кризи тієї чи іншої конфесійної ідентичності;

Особлива увага буде приділена аналізу міжконфесійні відносини у часи Майдану та пост-Майдану, які визначили та актуалізували формування і становлення релігійної ідентичності українців в якісно нових умовах. Відомо, що на Майдані існували міжконфесійні відносини іншого формату, ніж в домайданівський час, бо ж вони ґрунтувалися на солідарності, підтримці, взаємоповазі конфесій у своїх відносинах. Наслідком Майдану постала «Громадянська Церква України», яку характеризували поліконфесійність і сакралізація державних символів та атрибутики (герб, прапор, гімн України), а разом з тим і громадянсько-релігійної ідентичності. Водночас нами виокремлено процеси релігійної диверсифікації, які виявив та оприлюднив Майдан і які активізувалися на Сході країни в часи неоголошеної війни.

Події кінця 2013-2014 року на Майдані, відомі як Революція Гідності, анексія Криму Росією, війна між Україною та Росією на Сході України надзвичайно актуалізували проблему релігійної ідентичності. Релігійні організації пройшли перевірку цими подіями, які показали, що процес ідентифікації знаходиться у динаміці, що причиною перемог або поразок не в останню чергу є сформовані або несформовані модерні ідентичності на національному, державному, регіональному та релігійному рівні.

Очевидно, що протест на Майдані мав на меті не тільки демократичні перетворення, але й духовний вимір: своєрідним камертоном соціального руху стали релігійні, зокрема християнські, цінності. На Майдані сформувалася нова релігійна ідентичність, яка відрізняється від існуючих раніше форм. Вона виявилася у солідарності, підтримці, взаємоповазі, взаєморозумінні не лише у внутрішньому аспекті, але й в мирному співіснуванні всіх конфесій – толерантних міжконфесійних відносинах. Україна є унікальною країною, у якій релігійність не відмирає, а навпаки – набирає власне свого розвитку. Релігійна та конфесійна ідентичність є тим сегментом, який сприяє єднанню України. Міжконфесійні відносини, які ще недавно характеризувалися протистоянням, перейшли до дієвого діалогу і братерського взаєморозуміння. Релігійні лідери, представники різноконфесійних ідентичностей продемонстрували свою солідарність, а ядром такої духовної єдності стала віра в Бога. Всі одногolosно на Майдані співали: «**Боже, великий й єдиний**, нам Україну храни».

Актуальність такого дослідження очевидна, оскільки у публічному просторі щодня все гучніше лунають заклики визначитися українцям з власною ідентичністю. Мільйони людей постають перед вибором, який свідчить про ріст рівня самоусвідомлення українцями самих себе. Обставини вимагають чітко не тільки заявити з ким і чим ти себе ототожнюєш, а й підтвердити цю тотожність. Релігійний вибір відіграє в цьому важливу роль. Традиційна ідентичність вірних УПЦ МП і деяких протестантських громад значно підірвана, а тому вона вимагає формування нової, адекватної до суспільних змін.

Дослідження нами проблем релігійної ідентичності дасть змогу не тільки здійснити концептуальний аналіз наукових та богословських підходів до неї, процесу її формування, становлення і трансформації, а й окреслити та охарактеризувати методологічні принципи дослідження концепту релігійна ідентичність, уточнити поняття релігійної ідентичності, виходячи з аналізу вже існуючих, дати її сутнісні характеристики і структуру на спільнотному та індивідуальному рівнях. Автори планують висвітлити і проаналізувати основні детермінанти та фактори формування української релігійної ідентичності, розкрити специфіку процесу її формування, а також визначити етапи становлення і розвитку сучасних релігійних ідентичностей. Дослідження передбачатиме встановлення кореляційного зв'язку

між релігійною ідентичністю та політикою, державною орієнтацією на різні культурно-цивілізаційні світи, впливами закордонних релігійних центрів, роллю релігійної традиції та конфесійних новацій у постанні визначених ідентичностей, значенням наявності релігійної свободи у суспільстві і толерантності у відносинах між релігіями тощо.

На основі опрацювання заявленої для дослідження теми має бути обґрунтоване нове бачення суті і структури релігійної ідентичності з розкриттям особливостей її конфесійних виявів. Постійно будуть оприлюднюватися результати дослідження, корелюватися проміжні висновки, спів ставляючи при цьому їх із практикою релігійного життя. Регулярні опитування, які робляться різними соціологічними центрами щодо самовизначення громадян України по різних напрямках, мають враховувати і результати таких опитувань щодо конфесійної належності, яка динамічно змінюється в залежності від політичних і соціальних подій. Зокрема, йдеться про критичне зменшення кількості людей, якій ототожнюють себе із УПЦ – церквою канонічною і збільшення врази прихильників УПЦ КП – церквою нібито неканонічною, яка знаходиться поза межами Вселенського православ'я.

При наявності багатьох ідентичностей потрібна модель їхнього мирного співіснування без поглинення, без насильницької заміни, без асиміляційних наслідків. Результати дослідження, які будуть представлені в колективній монографії, у друці статей виконавців теми в часописах і різних збірниках, а також у виголошених на наукових конференціях виступах і доповідях можуть вплинути на суспільну свідомість не тільки еліти українського соціуму, від якої залежить прийняття нових законів та впровадження їх у життя, але й буденну та антирелігійну свідомість.

Розкриваючи умови й обставини, які привели до формування конкретних конфесійних ідентичностей на українських теренах, особливо потрібно виділити православну, католицьку, протестантську (в її різноманітті) ідентичності, з'ясувати їх спільний знаменник та індивідуальні риси. Не можна залишити без уваги процес формування ісламської ідентичності, новорелігійних тожсамостей. Є сенс також:

- 1) виокремити нові політичні умови, які призвели до концептуалізації проукраїнської та антиукраїнської релігійної ідентичності;
- 2) розглянути форми і зміст релігійних ідентичностей на прикладі християнства та ісламу;
- 3) проаналізувати перспективи розвитку релігійних ідентичностей з огляду на трансформаційні процеси в сфері соціально-економічного, політичного та духовного життя;
- 4) запропонувати кореляційні стратегії для конфесій щодо укріплення їхніх ідентичностей;
- 5) надати рекомендації державним та громадським структурам в сфері формування релігійних і конфесійних ідентичностей українського народу.

2.4 Ірина ГОРОХОЛІНСЬКА. ЦІННІСНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ: РОЗДУМИ ПРО МОРАЛЬНО НАЛЕЖНЕ ТА РЕЛІГІЙНУ ВІРУ

Анотації. Стаття спрямована на аналіз морально-релігійного портрету сучасної особи – в умовах глобалізації та секуляризації. Чи варто говорити про тотальні секуляризаційні процеси сучасності? Чи обґрунтованими є твердження про ренесанс релігійності? І що важливо: яка місія та стратегія дій Церкви в умовах запобігання десакралізації релігійного життя й на шляху впливу на аксіологічне самовизначення сучасної особи? Як християнину залишитися християнином, але поряд з тим не консервуватися в культурно та ментально неадекватній часу системі пріоритетів впорядкування особистого життя? Саме означенні питання є маркерами в практичній площині пошуку відповіді на гостре питання, звернене до представників західної (християнської) цивілізації.

Ключові слова: секулярність, постсекулярність, багатофакторність етики, ренесанс релігії, прагнення свободи, ілюзія релігії, соціальна доктрина.